

Pia
Šmalcelj
Novaković

piasmalcelj@gmail.
com

IKONOGRAFIJA ANTIKE – „KLASIKA“ VEĆ U RANOM SREDNJEM VIJEKU¹

Povezanost avarskog kulturnog kruga i bizantsko-mediteranske ekumene odavno je poznata: utjecaj bizantske ekumene na avarsku materijalnu kulturu toliko je značajan da se avarska materijalna kultura često definira kao rubna kultura bizantske ekumene. Slučaj Avara i njihovog izbora antičkih prikaza i simbola za posrednike integracije u europsku ekumenu odlično ilustrira kontinuitet shvaćanja antike kao izvorišne simbolizacije pripadnosti europskom kulturnom krugu u ranom srednjem vijeku. Jedan od najatraktivnijih takvih nalaza u Hrvatskoj pomogla je otkriti upravo profesorica Milićević Bradač.

Ključne riječi: Avari, antika, Bizant, rani srednji vijek, integracija, etnicitet, pojasne garniture

Uvod

Kada sam počela studirati arheologiju, moja teta Marija Šmalcelj, predavačica srednjovjekovne arheologije koja se umirovila nekoliko godina ranije, dala mi je jedan jedini savjet: „Pazi da nikada ne propustiš predavanja profesorice Milićević i osobito pazi da njene kolegije dobro naučiš. Ona je tip profesora koji bi svakom odsjeku dobro došao.“ Kao svježoj brucošici, naravno da mi ta uputa i nije bila baš potpuno jasna jer i vrapci na grani su već znali kako sam apsolutni zaljubljenik u srednji vijek, a antika je u to vrijeme za mene više predstavljala krasno književno razdoblje no ne i arheološki period.

Međutim, kad sam prvi put slušala predavanje profesorice Milićević Bradač, taj savjet mi više i nije bio toliko bitan, jer profesorica je neopisivo vješto prenosila svoje znanje tako precizno oblikovanim predavanjima, sa pravom dozom zanimljivih anegdota i osnovnih pravila, prvo ustroja i funkcioniranja antičkih civilizacija, a zatim i antičke ikonografije, da su njena predavanja bila ona koja se nestrpljivo očekuju.

Danas mi je, naravno, potpuno jasno kako bi svaki budući arheolog trebao težiti sreći da uči od profesorice Milićević-ne samo njeno znanje, već i govornička vještina zaista teško nalaze premca u današnjoj arheološkoj znanosti; no, jasno mi je i koliko je znanje koje nam je prenosila krucijalno u mom današnjem području interesa, a to je ranosrednjovjekovna arheologija. Zanimljivo je, i meni za vrijeme mog studentskog staža potpuno nepoznato, da se profesorica Milićević Bradač i sama „susrela“ s čvrstim dokazom tvrdnje iz naslova ovog rada, o čemu više nešto kasnije.

¹ Ovaj rad nastao je u okviru projekta „Život na rimskoj cesti – komunikacije, trgovina i identiteti na rimskim cestama u Hrvatskoj od 1. do 8. st. LRR“ (UIP-05-2017-9768) Hrvatske zaklade za znanost, voditeljice dr. sc. Ivane Ožanić Roguljić koji se izvodi na Institutu za arheologiju.

(Kasno)antički utjecaj u avarskom kulturnom izričaju

Jednu od fascinirajućih epizoda europske povijesti predstavlja vladavina Avara u Karpatskoj kotlini. Prema povijesnim izvorima, Avari iz prostora crnomorskih stepa, gdje su kao izbjeglice pred turkijskim plemenima (koja su polovicom 6. stoljeća osvojila vlast u središnjim azijskim stepama) bili smješteni u dogovoru s Bizantom, 567. godine, sada kao saveznici Langobarda u generacijskom sukobu s Gepidima, ulaze u Karpatsku kotlinu (Pohl 2018: 47–50, 54, 60–2). Već 568. godine nameću se, nakon brze pobjede nad Gepidima i nakon langobardskog napuštanja Panonije, kao gospodari Panonije i prostora istočno od Tise, uključujući i Transilvaniju (Pohl 2018: 62–8). Njihov status vladara Karpatske kotline zacementiran je osvajanjem Sirmijuma 582. godine, posljednjeg bizantskog uporišta na panonskom prostoru. Avari će obilježiti povijest regije tijekom iduća 2 stoljeća, sve do kraja 8. i početka 9. stoljeća, kada njihova državna organizacija prestaje postojati uslijed pobjede Karla Velikoga u franačko-avarskim sukobima koji počinju 788. godine (Pohl 2018: 83–9, 100, 376–89).

Tradicionalno se smatra kako je ta zajednica ljudi, čiju jezgru su, čini se, predstavljale nomadske zajednice iz unutarnjoazijskih stepa (Gnecchi-Ruscione *et al.* 2022) koje su tokom migracija od azijskih do crnomorskih stepa, Zakarpaća i konačno Karpatske kotline, oko sebe okupila pripadnike različitih zajednica i identiteta, odigrala veliku ulogu u oblikovanju (istočne) srednje Europe. Čini se kako Avari sa sobom donose novitete u tehnici ratovanja-prije svega se to odnosi na željezno stremenje koje omogućuje preciznije streljaštvo, čak i tokom galopa, ali i teške trobridne strelice, dvostruki refleksni luk i čini se, lamelarni oklop/pancir kako za jahača, tako i konja (Hofer 1996: 351–2; Csiky 2015; Pohl 2018: 38–47, 209–215).

Srećom po arheologe, Avari se nikad nisu kristijanizirali² (Bóna 1985: 20) pa njihova arheološka ostavština, koju čini preko 100 000 istraženih grobova i minimalno 6000 lokaliteta (zasigurno jedna od najbolje dokumentiranih ranosrednjovjekovnih kultura u Europi), kao i njihova tendencija signaliziranja statusa pokojnika ne samo bogatstvom nošnje, već i priloga, omogućuje uvid u način života u Karpatskoj kotlini od 6. do kraja 8./početka 9. stoljeća (Gnecchi-Ruscione *et al.* 2022: 1403).

Doba avarske vlasti u Karpatskoj kotlini dijeli se na tri perioda: rano, srednje i kasno. Rano je doba etabliranja vlasti i opetovanih napada na teritorij Istočnog Rimskog Carstva što rezultira redovitom godišnjom isplatom tributa koji predstavlja okosnicu ekonomskog opstanka državne organizacije te u tom periodu primjećujemo heterogenost kulturnog izričaja koji reflektira i heterogenost identiteta stanovnika Kaganata (567/8–630.). Tijekom srednjeg doba (630–680.) čini se kako dolazi do interne krize nakon neuspješne opsade Konstantinopola i prestanka tributa gdje u arheološkom materijalu prepoznajemo jasne refleksije prethodnog doba, ali i osiromašenje grobnih nalaza (zlatni nalazi postaju sve rjeđi, srebro se nameće kao najluksuzniji materijal,

² Time predstavljaju jednu od najdugotrajnijih nomadskih državnih organizacija na tlu Europe u srednjem vijeku!

sve češća upotreba bronce). U kasnom periodu (680–800/822.) avarodobno je društvo konsolidirano, kulturni izričaj homogeniziran i, čini se, uspostavljen drugačiji socio-ekonomski sustav koji se više ne temelji na nomadsko-ratničkoj aktivnosti, već sjedilačkom načinu života (Stadler 2008: 48–59, 59, Tab. 1).

Povijesni izvori prenose svjedočanstva o Avarima u ranoavarsko doba, sve do opsade Konstantinopola. Prije svega se radi o bizantskim izvorima, kao što su na primjer Maurikijev *Strategikon*, koji nam detaljno opisuju avarsku tehniku ratovanja. No, neuspješna opsada Konstantinopola i relativno nedugo zatim, arapska ugroza na istočnim i jugoistočnim granicama Carstva, rezultirali su odustajanjem Carstva od značajnije obrane sjevernih, balkanskih pokrajina i time sami Avari nestaju iz bizantskog fokusa, a s time nam prestaju i pisana svjedočanstva o Kaganatu. Ponovno će se pojaviti tek pred kraj funkcioniranja Kaganata i neposredno nakon franačke pobjede; zadnja avarska enklava i poslanstvo na franački dvor u franačkim izvorima spominju se 822. godine (Pohl 2018: 209, 294–305, 344, 391).

Avari oduvijek predstavljaju izvor fascinacije, kako javnosti, tako i struke. Za razliku od Huna, s kojima dijele mnoge sličnosti nomadskog načina života i organizacije zajednice,³ postaju dugoročni stanovnici Karpatske kotline; za razliku od kasnijih Mađara, ne kristijaniziraju se (Bóna 1985: 20); donose nove, detaljno opisane tehnike ratovanja i nameću se kao iznimno dobro podmazan ratni stroj; značajni su i za nacionalne narative niza srednjoeuropskih i jugoistočnoeuropskih naroda jer se tradicionalno smatra kako ulaskom u Karpatsku kotlinu svakako olakšavaju seobu južnih Slavena (Pohl 1996; Daim & Szameit 1996; Szameit 1996), dok se velikomoravska materijalna kultura djelomično izravno nastavlja na kasnoavarski kulturni izričaj (morfološke odrednice nakita, na primjer v. Čilinská 1975). U svakom slučaju, činjenica je da nakon nestanka avarskog Kaganata, na većini njegovog nekadašnjeg teritorija prepoznamo slavenske zajednice (Filipec 2003). Povijest Kaganata nam omogućuje arheološko praćenje prelaska cijele jedne društvene zajednice iz jednog načina života, nomadsko-ratničkog, i jedne sfere s heterogenim kulturološkim utjecajima, tzv. melting pot sustava-Kolke Feketapu (Kiss 2001) ili Keszthely Fenekpuszta (Müller 2014) u drugi, sjedilački način života, obilježen čak i trgovinom (?), s većom kulturološkom homogenošću⁴ (Garam 1996: 258; Kardaros 2018: 103–4). Na kraju i za nas najzanimljivije – iako su, čini se,

3 Istraživači su oduvijek bili skloni usporedbi ovih dvaju zajednica: zbog nomadsko-ratničkog karaktera, izbora Panonije za naseljavanje, azijskog porijekla i odbijanja kristijanizacije; jedan od najboljih primjera je popratna monografija izložbe *Reitervölker aus dem Osten. Hunen+Awarer* (ur. F. Daim).

4 Zanimljivo je kako čak i u akviziciji oružja za blisku borbu i u običaju polaganja istoga u grobove možemo pratiti promjene u funkcioniranju Kaganata i ratničkog statusa. U drugoj polovici 6. i prvoj trećini 7. stoljeća susrećemo se s merovinškim reprezentacijskim modelom; zatim sa bizantskim u međuriječju Tise i Dunava, vjerojatno upravo uslijed potrebe za dodatnom reprezentacijom moći i bogatstva kompleksnije civilizacije (*imitatio Imperii*) uslijed gubitka tributa; a od polovice 7. stoljeća pojavljuje se drugačije naoružana elita, da bi se u 8. i eventualno početkom 9. stoljeća nametnula ratnička kultura periferije Kaganata (Csiky 2015: 406–7).

zadržali osnove svog nomadskog identiteta tijekom cijele europske epizode, Avari su svoj kulturni izričaj čvrsto vezali uz antičku kulturu.

Od pojave Avara u Karpatskoj kotlini primijećeno je kako se, u višim društvenim slojevima, ukrasi pojasa nameću kao pravilo i tvore, s vremenom sve bogatije, pojasne garniture (Breuer 2005: 31, sl. 15). To nije iznenađujuće: pojas je važan dio nošnje još od brončanog doba u raznim kulturama, a jednako je često simbol socijalnog statusa, službenog ranga i/ili bogatstva. Čini se da je tako bilo i na području ranosrednjovjekovne središnje Azije i u Bizantu 6. do 8. st., gdje je ukrašen pojas razvijen na konceptu ranijih kasnorimskih pojaseva, ali i uslijed sasanidskog utjecaja (Daim 2010: 61). U ranoavarsko doba susrećemo se prvo s garniturama sastavljenim od samo nekoliko okova i eventualno kopče ili pređice, no čini se da, kako kontakt s bizantskom ekumenom biva sve češći, pojasne garniture postaju sve bogatije (što, naravno, treba pripisati i uspostavljanju, a zatim i porastu tributa koji se Avarima isplaćuje). Najpopularniji dekorativni motivi zapravo u potpunosti slijede bizantsku modu (Vida & Pásztor 1996: 344). Istodobno, žene u Kaganatu iskorištavaju veliki upliv zlata i srebra od tributa i kite se masivnim piramidalnim i kuglastim naušnicama ukrašenim filigranima i granulacijom, tipičnim tehnikama kasnorimskih radionica u nekadašnjim rimskim provincijama (Kardaros 2018: 105–6)⁵. Zanimljivo, iako je jasno kako germanski stanovnici održavaju veze sa me-rovinškim kulturnim krugom i iako je potvrđeno postojanje pravih enklava kasnoantičke zajednice (Keszthely-Fenekpuszta, donekle i kasniji *Sermesiaoni* u Srijemu (Müller 2014; Pohl 2018: 331–2)), novopridošli stanovnici ne priklanjaju se izričito niti jednom niti drugom izričaju, već se čini kako izbirljivo biraju elemente antičkog kulturnog kruga koji su njima atraktivni.

Nakon poraza kod Konstantinopola započinje srednjeavarsko ili prijelazno razdoblje: doba interne krize Kaganata koja je vjerojatno izazvana neuspjehom kod Konstantinopola i prestankom plaćanja tributa od strane Bizanta, suočavanjem s činjenicom kako Avarima do sada uspješni *modus operandi* više nije efikasan te jedini izbor postaje prilagoditi se ili nestati. Međutim, iako (kasno)antička ekumena više ne predstavlja glavni ekonomski izvor, čini se kako komunikacija najviših društvenih slojeva ne izostaje. O tom svjedoči diplomatski posjet povodom pobjede nad Arapima 678. godine (Pohl 2018: xvii). Simboli moći ili, bolje rečeno, najviši društveni slojevi svoju pripadnost eliti i dalje signaliziraju luksuznom opremom čije korijene lako prepoznamo u bizantskoj ekumeni: Kunbábony grob (Tóth 1985),⁶ dok u slučaju rijetkih ženskih grobova kao što su oni na lokalitetu Ozora-Tótipuszta, nakit upućuje na izričito bizantsku modu (naušnice s poludragim kamenjem, ogrlica sa privjeskom zlatnog križa, zlatni torkves sa bulom) među višim slojevima društva (Garam

5 Baš kao i pojasne garniture, i bizantski je nakit bio vrlo tražena roba među susjednim narodima (Daim 1996: 341, Daim 2000: 61)

6 U novije vrijeme, dio istraživača smatra kako takozvani „kaganski grobovi“, poznati po iznimnom luksuzu, predstavljaju upravo prezentaciju moći uslijed borbe različitih frakcija za vlast baš u ovo doba. I izvan samog materijala koji signalizira luksuz, većina simbolike tih pokopa može se povezati sa (kasno)antičkim običajima.

Slika 1. Pojasna garnitura sa cirkuskom scenom, G216, Privlaka-Gole njive (Šmalcelj Novaković 2020, Fig. 4)

1992: 145–7, 152, T. 58–73, Garam 2002: 29–31, 49–51, 57–65). Treba naglasiti kako, očekivano, u ovom razdoblju susrećemo i pojavu gotovo anti-bizantske mode na pojasnim garniturama, to jest izbjegavanje bizantskih dekorativnih elemenata (Daim 2010: 62).

Kasnoavarsko doba, čini se, nastupa sa konsolidacijom društva u Kaganatu i poklapa se sa transformacijom europsko-mediteranske ekumene iz kasno-antičke u ranosrednjovjekovnu (Szenthe 2021: 417). Nastupa krajem 7. i traje kroz čitavo 8. stoljeće, sve do propasti avarske državne organizacije. Razlika u arheološkom materijalu reflektira značajne socioekonomske promjene u samom Kaganatu, ali istodobno potvrđuje određeni identitetski kontinuitet: osnovna odrednica prepoznatljivosti avarskog kulturnog kruga ostaje pojasna garnitura.⁷ Garnitura nije samo najprepoznatljiviji element (kasno)avarskog doba, nego i odličan primjer promjena. U 8. st. okovi više nisu od plemenitih metala, već od bronce (eventualno od kositra) te nastaju isključivo lijevanjem i pokazuju veliku uniformnost motiva i samih prikaza.⁸ Gergely Szenthe odredio je 4 dekorativna stila, svaki za otprilike jednu generaciju, koji inspiraciju

7 Sve tipološko-kronološke klasifikacije avarskog materijala i doba temelje se prvenstveno na promjenama ukrasa i funkcionalnih elemenata pojasnih garnitura, od prve i danas aktualne podjele velike Ilone Kovrig (Kovrig 1963) pa nadalje (Daim 1987, Zabochnik 1991, Stadler 2005, Brauer 2005).

8 Naravno, poznati su i vrlo rijetki primjerci od plemenitih metala (Szenthe 2021), kao i pozlaćeni brončani primjerci koji se u konjaničkim grobovima s oružjem, često sa primjerkom nakita ili nekog drugog objekta od plemenitog metala, smatraju donekle elitnim primjercima (Kiss 1995: 106). Međutim bronca toliko dominira produkcijom kasnoavarskih pojasnih garnitura (pa i nakita) da se kasnoavarsko doba i/ili njegovi najprepoznatljiviji nalazi (garniture) često nazivaju i "brončanom industrijom 8. st." ("...gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts", v. Dekan 1972) i "avarska umjetnost lijevane bronce" ("awarischen Bronze-gußkunst", v. Kiss 1995: 106).

nalaze u antičkim motivima i prikazima (Szenthe 2013a). U drugoj četvrtini 8. st. pojavljuju se okovi sa figuralnim prikazima izravno preuzetim iz antičke ikonografije. Nailazimo na okove s carskim portretima u profilu, takozvane „cirkuske scene“, nimfe, Heraklove pustolovine i slične prikaze (Dekan 1972; Daim, Prohaszka 2019). Szenthe taj horizont naziva „horizont kasne antike“ (Szenthe 2013a: 314). Dapače, u novije vrijeme otkriven je i određen broj izravno bizantskih proizvoda unutar avarskog područja. Na prvom mjestu dolazi jezičac iz Hohenberga (Daim 2000a), a treba spomenuti i primjerke nastale u lokalnoj produkciji: originalni bizantski okov garniture sa groblja Szeged-Kiskundorozsma i imitacije

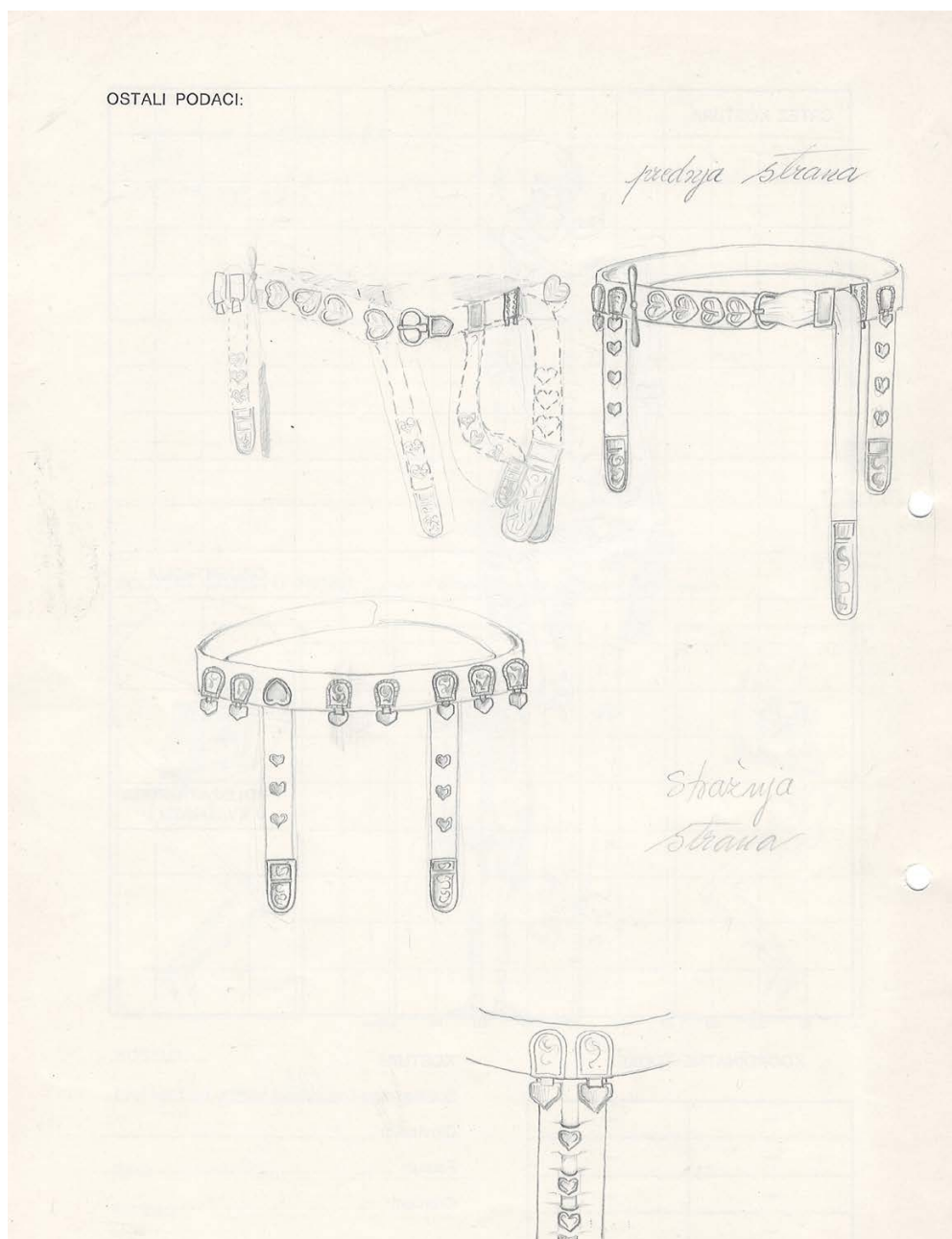
Slika 2. Profesorica Milićević Bradač dokumentira konjanički grob 215, Privlaka-Gole njive, 1980. g. (autor: Marija Šmalcelj)

na agrafama iz Tinnye-a i Sorpea. Ovaj posljednji primjer pronađen je u Španjolskoj gdje se smatra da je dospio kao ratni plijen iz franačko-avarskog rata (Daim & Prohaszka 2019), Zanimljivo, pojasna garnitura unikatnog sastava sa prikazom „cirkuske scene“ (borba zvjeri i čovjeka, sl. 1),⁹ u Hrvatskoj jedini objavljeni potpuni predstavnik „horizonta kasne antike“, pronađena je na lokalitetu Privlaka-Gole njive (G216 (Šmalcelj Novaković 2020, Šmalcelj Novaković 2022: 143–154), lokaliteta koji je istraživala upravo prof. Milićević Bradač. Očekivano, to je jedan od najbolje dokumentiranih grobova na lokalitetu (sl. 3). Čini se da profesorica Milićević Bradač nije mogla pobjeći od antike čak ni na srednjovjekovnom groblju (sl. 2).

Treba napomenuti kako estetski, dekorativni i zlatarsko-tehnološki elementi, iako su najrašireniji i najlakši za primjetiti, nisu jedini koje Avari privlače. U bogatim, a pogotovo luksuznim i takozvanim „kaganskim“ grobovima susrećemo se i sa amforama, vrčevima za vino, bocama, kao i sa svećanim priborom za piće: amfora volumena 53 litre; luksuzna garnitura za piće, Kunbabony grob, (Tóth 1985: 21); srebrni vrč i pehar, Kunágota; stakleni rog za piće, Csólyospálos (Kürti, Menghin 1985: kat. IV, 5, 6, 34, sl. 22; kat. VI, 5, 40, sl. 31), ali i preklopnim stolcima (5 primjeraka na groblju Zamárdi (Kardaras 2018: 108). Upravo takvi nalazi otkrivaju i kako pripadnici zajednice višeg socijalnog statusa ne samo da poznaju običaje i signale socijalnog statusa kasnoantičke elite (banketi, gostoprimstvo, ispijanje vina), već i sami

⁹ Prema mojem znanju, jedina objavljena garnitura koja ima prikaze scene borbe čovjeka i zvjeri na velikim i malim jezičcima te ukrasnim štitolikim okovima pojasa, dok ostali primjerci imaju takve prikaze na samo jednom od tih elemenata (Šmalcelj Novaković 2020).

Slika 3. Terenski crtež
rekonstrukcije pojasne
garniture G216 (autor:
Marina Miličević
Bradač, 1980. g)

sudjeluju u takvoj simboličkoj signalizaciji.¹⁰ U 6. i 7. stoljeću rimska i avarska sfera ne ostvaruju doticaj samo ratnim sukobima i napadima, već i diplomatskim odnosima, a izvješća o darovima koje kagan prima, pa čak i o njegovom diplomatskom povjereniku poznatom po razumijevanju Rimljana i njihovih običaja (Pohl 2018: 93, 95–6) , potvrđuju kako se u ovom razdoblju ostvaruje intenzivna komunikacija i posljedično, izravan utjecaj kasnoantičke sfere na više slojeve društva. No, izvješća o dovođenju zarobljenika iz balkanskih

10 Rijetka roba rimskog podrijetla (samim time luksuzna) koja signalizira prestiž i moć (Curta 2010: 308) te nalazi amfora 6. i 7. st. dokazuju kako su maslinovo ulje, garum i vino bili jednako snažni simboli prestiža kao i konji, oružje i zlato (Curta 2010: 308).

provincija u Panoniju, osvajanje Sirmija (u kojem se nalazi rimski zapovjednik i posada pod kontrolom samog Cara (Pohl 2018: 69), pa i činjenica kako ih velikim dijelom, uz germansko, u Panoniji dočekuje i romanizirano stanovništvo (Szenthe 2018: 291–2), svjedoče kako (kasno)antička sfera izravno utječe i na niže slojeve stanovništva. Ne treba zaboraviti ni na potomke bizantskih zarobljenika koji se i u drugoj polovici 7. stoljeća identificiraju kao Bizantinci (*Sermesiano* epizoda i primanje istih natrag u Bizant; Pohl 2018: 331–2). U kasnoavarskom dobu, grobovi pojedinaca iznimnog, visokog socijalnog statusa koji bi se mogli usporediti sa ranijim, takozvanim kaganskim grobovima, nisu nam poznati, no legendarna ostava luksuznog posuđa iz Nagyszentmiklosa, zasigurno avarske provenijencije, potvrđuje nam kako najviši slojevi i dalje za signaliziranje statusa koriste (kasno)antičku, bizantsku sferu (Pohl 2018: 234). Uz to, u novije se vrijeme pojavljuju prilično snažne indikacije moguće (trgovačke) komunikacije južne periferije Kaganata s Bizantom u 8. stoljeću upravo preko Balkana. Prije svega riječ je o nalazu ostave nakita i abasidskih dinara iz druge polovice 8. stoljeća kod Petrijevacu (Somogy 2014, Kardaras 2018: 139–150).

Umjesto zaključka–formiranje europskog identiteta simbolima antike

Značenje pojma „etnicitet“ u današnjem se kontekstu referira na odluku koju ljudi donose kako bi sebe ili druge simbolima prikazali kao nositelje određenog kulturnog identiteta: tzv. „kolektivna aktivacija socijalno diferencijacijskih signala“ (Eriksen 1991: 141). Prema toj definiciji, čini se kako je etnicitet u srednjovjekovnoj prošlosti bio jednako prepleten u i sa socijalnim odnosima/relacijama/ulogama kao što je i danas. Kod Avara, Franaka, Slavena i drugih, etnicitet je zapravo socijalno i kulturalno konstruirana forma socijalne mobilizacije koja se koristi za ostvarenje određenih političkih ciljeva. Potvrđivao se svakodnevno i uključivao je objekte materijalne kulture (Curta 2010: 307).

Avari su krasan primjer ovakvog poimanja etniciteta. U gotovo 250 godina provedenih u Karpatskoj kotlini, Avari razvijaju svoj grupni, zajednički identitet jedinstven upravo za to razdoblje njihove povijesti, s kulminacijom u 8. stoljeću, kada najjasnije „izvire“ iz ostataka njihove materijalne kulture i kada mi, pažljivom studijom arheološkog materijala i pažljivim istraživanjima lokaliteta, a zatim i pažljivim teorijskim studijama na temelju istih, možemo pratiti formiranje tog etniciteta kroz njihovu arheološku ostavštinu. Zanimljivo je kako su pritom Avari, svjesno ili nesvjesno, čitavo vrijeme za simbole svog identiteta koristili elemente (kasno)antičke kulture. Od samih početaka Kaganata i svojevrsne „simbioze“ sa Bizantom, od preuzimanja dekoracijskih tehnika, luksuznih sirovina i (djelomično) estetskih trendova sve do perioda intenzivne komunikacije. Ne prestaje niti transformacijom bizantske ekumene u europsku, kada diplomatska komunikacija i dalje postoji, ali više nije intenzivna kao ranije, dok se ekonomija Kaganata, i dalje u značajnijoj mjeri uvjetovana Bizantom, sve više oslanja na trgovačke veze, a manje na prilike za vojnom ugrozom. Čitavo to vrijeme avarodobno društvo uvijek iznova

odabire antičke simbole i dekoracijske elemente (izvorne uzorke, tehnologiju) kao simbole (posrednike?) svojih identitetskih odrednica koje prepoznajemo u svakodnevnom habitusu (nošnja – pojasna garnitura; nakit – tipovi inspirirani ili naslijeđeni iz mediteransko-bizantske ekumene). Preuzimanje antičkih oblika i uzoraka bilo je toliko rašireno da se prije stotinjak godina avarodobne nalaze klasificiralo kao kasnorimske (Daim 2010: 62). Čini se kako su sami Avari u odabranim figuralnim motivima iščitavali vlastiti sadržaj/značenje (Szenthe 2013b: 166–7). Vegetabilnu i geometrijsku dekoraciju razvijaju dalje i ona postaje specifična za njihov kulturni krug. Mediteranska ekumena će je plošno razviti tek nešto kasnije (Szenthe 2013a: 316). Gergely Szenthe ustanovio je kako su pojasni okovi garnitura u kasnoavarsko doba zapravo simboli pripadnosti. U horizontalnoj hijerarhiji europskih elita oni potvrđuju pripadnost nositelja europskoj ekumeni, a u vlastitoj zajednici oni su faktori vertikalne hijerarhije –potvrđuju izdvojeni status samog nositelja (Szenthe 2018: 306).

Dakle, „novopridošlice“ svoj identitet usklađuju s europskom ekumenom upotrebom antičke ikonografije, to jest njenih simbola, što nas navodi na zaključak kako antička sfera, unatoč činjenici kako je njeno vrijeme formalno prestalo, u ranom srednjem vijeku ostaje glavna odrednica pripadnosti europskoj zajednici. Djelomično, osobito u ranoavarskom razdoblju, uzrok tome treba tražiti u činjenici kako Kaganat nastaje i funkcionira u odnosu na samo Carstvo. Pa se danas tako često navodi kako je avarska materijalna kultura zapravo samo rubna kultura istočnorimske/bizantske kulturne sfere (Daim 2000b, Szenthe 2013a: 303). Međutim, to ne može biti jedini razlog. Pogotovo ako uzmemo u obzir da se pripadnost europskoj eliti te „novopridošle“ zajednice potvrđuje kroz antičke simbole. Bez obzira radi li se o prehrambenim proizvodima, luksuznoj bizantskoj robi ili „posudbi“ tj. preuzimanju antičkih dekoracijskih motiva. Razlog je jednostavan: i sam se Bizant neprekidno „vraća“ antičkoj ikonografiji, tj. antička sfera za Bizant predstavlja jednu od ključnih identitetskih odrednica, što je vrlo logično. Element kontinuiteta rimske države, u vrijeme neprestanih dinamičkih mijena na kartama državnih zajednica „barbarskih“ naroda, zasigurno predstavlja vrlo moćni element vanjske prezentacije Bizanta (Buschhausen 1996). Posljedično, današnje europske države proizlaze iz europskog srednjovjekovlja (Takács 2015: 365), koje ne samo da se gradi na antičkim temeljima, već se opetovano razvija uz pomoć i s obzirom na (kasno)antičku sferu.

Zaključno, u ova teška i izazovna vremena, kako na svjetskoj razini, a tako i na Katedri za klasičnu arheologiju našeg fakulteta (jer je teško slijediti profesoričine korake), treba se podsjetiti kako je antika utkana u sve niti koje čine europsku civilizaciju. Predavanja Marine Milićević Bradač ne bi trebali slušati samo studenti antike, srednjeg vijeka ili povijesti umjetnosti, već apsolutno svi koji se smatraju dijelom europske civilizacije.

LITERATURA

Bona 1985

I. Bona, „Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der Mittleren Donau“, in: *Awaren in Europa: Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* (katalog izložbe / exhibition catalogue), Frankfurt am Main und Nürnberg, 1985, 5–20.

Breuer 2005

E. Breuer, *Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donaauraum*, Archaeological Introductions, vol. 2., Tettngang, 2005.

Buschhausen 1996

H. Buschhausen, Byzantinische Repräsentationskultur: Gold, Silber, Seide, Elfenbein, in: F. Daim (ed.) *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 237–247.

Csiký 2015

G. Csiký, *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Volume: 32, Leiden and Boston, 2015.

Curta 2010

F. Curta, „The Early Slavs in the northern and eastern Adriatic region A critical approach“, *Archeologia Medievale* XXXVII, Firenze, 2010, 307–329.

Čilinská 1975

Z. Čilinská, „Fraunschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken“, *Slovenská Archeológia* 23–1, Nitra, 1975, 63–96.

Daim 1987

F. Daim, *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf*, NÖ, Studien zur Archäologie der Awaren 3/1, Wien, 1987.

Daim 1996

F. Daim, „Repräsentationsmittel im Symbolsystem der awarischen Gesellschaft. Grenzen der Aussage archäologischer Funde“, in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 339–341.

Daim 2000a

F. Daim, „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts“, in: F. Daim (ed.), *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7, Innsbruck, 2000, 77–204.

Daim 2000b

F. Daim (ed.), *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7, Innsbruck, 2000, 77–204.

Daim 2010

F. Daim, „Byzantine Belt Ornaments of the 7th and 8th Centuries in Avar Contexts“, in: C. Entwistle & N. Adams (eds.), *‘Intelligible Beauty’. Recent Research on Byzantine Jewellery*, British Museum Research Publication 178, Oxford, 2010, 61–71.

Daim & Szameit 1996

F. Daim & E. Szameit, "Frühe Slawen im oberen Donau-und Ostalpenraum", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 317–320

Daim & Prohászka 2019

F. Daim & P. Prohászka, "Császár a mellbogláron-Észrevételek a sorpei kora középkori dobozka fedeléhez/The emperor on the clasp-The lid of an early medieval box from Sorpe", in: C. Balogh, J. Szentpéteri & E. Wicker (eds.), *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban/Power Centres of the Avar Khaganate*, Keckemet, 2019, 249–262.

Dekán 1972

J. Dekán, "Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts", *Slovenská Archeológia* 20–2, Bratislava, 1972, 317–452.

Eriksen 1991

Th. H. Eriksen, "The cultural contexts of ethnic differences", *Man* 26, 1991, 127–144.

Filipec 2003

K. Filipec, "Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku veprove glave iz Siska", *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* 3, Sisak, 2003, 117–146.

Garam 1996

É. Garam, "Der byzantinische Anteil an der awarischen Kultur", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 258–260.

Gnecchi-Ruscone *et al.* 2022

Gnecchi-Ruscone, G. A., Szécsényi-Nagy, A., Koncz, I., Csiky, G., Rácz, Z., Rohrlach, A. B., Brandt, G., Rohland, N., Csáky, V., Cheronet, O., Szeifert, B., Rácz, T. Á., Benedek, A., Bernert, Z., Berta, N., Czifra, S., Dani, J., Farkas, Z., Hága, T., Hajdu, T., Jászberényi, M., Kisjuhász, V., Kolozsi, B., Major, P., Marcsik, A., Kovacsóczy, B. N., Balogh, C., Lezsák, G. M., Ódor, J. G., Szelekovszky, M., Szeniczey, T., Tárnoki, J., Tóth, Z., Tutkovics, E. K., Mende, B. G., Geary, P., Pohl, W., Vida, T., Pinhasi, R., Reich, D., Hofmanová, Z., Jeong, C., & Krause, J., "Ancient genomes reveal origin and rapid trans-Eurasian migration of 7th century Avar elites", *Cell* 185–8, 2022, 1402–1413.

Hofer 1996

N. Hofer, "Bewaffnung und Kriegstechnologie der Awaren", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 351–354.

Kardaras 2018

G. Kardaras, *Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD. Political, Diplomatic and Cultural Relations, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, Volume 51, Leiden and Boston, 2018.

Kiss 1995

G. Kiss, "A Késői Avar Aranyozott Övdíszek/Die Spätawarenzeitlichen Vergoldeten Gürtelbeschläge", *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11, Somogy, 1995, 99–126.

Kiss 2001

A. Kiss, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*, 1–2, Monumenta Avarorum Archaeologica 6, Budapest, 2001.

Kovrig 1963

I. Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, *Archaeologica Hungarica* 40, Budapest, 1963.

Kürti & Menghin 1985

B. Kürti & W. Menghin, "Katalog", in: *Awaren in Europa: Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* (katalog izložbe / exhibition catalogue), Frankfurt am Main und Nürnberg, 1985, 5–20.

Müller 2014

R. Müller, *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur, Castellum pannonicum pelsonense 5*, Budapest, Leipzig, Keszthely, Rahden, 2014.

Pohl 1996

W. Pohl, "Historische Daten, viele Fragen und einige Lösungsmodelle", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 316–317.

Pohl 2018

W. Pohl, *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*, Ithaca and London, 2018.

Prohászka & Daim 2015

P. Prohászka & F. Daim, "Der Kaiser auf der Mantelschließe: Zum Deckel der frühmittelalterlichen Dose von Sorpe (prov. Lérida / E)", *Archäologisches Korrespondenzblatt* 45, Mainz, 2015, 563–578.

Somogyi 2014

P. Somogyi, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*, *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae Budapestinensis provenientes 2*, Budapest, 2014.

Stadler 2008

P. Stadler, "Avar Chronology Revisited, And The Question Of Ethnicity In The Avar Qaganate", in: F. Curta (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, Volume: 2, Leiden and Boston, 2008, 47–82.

Szameit 1996

E. Szameit: "Die Karantanen und Donauslawen im 8. Jahrhundert", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 320–325.

Szenthe 2013a

G. Szenthe, "Vegetal ornaments in the Late Avar decorative art", in: D. Bartus (ed.), *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, 1, ser. 3, Budapest, 2013, 303–321.

Szenthe 2013b

G. Szenthe, "Antique meaning-Avar significance. Complex iconographic schemes on early medieval small objects", *Acta Archaeologica Hungarica* 64, Budapest, 2013, 139–172.

Szenthe 2018

G. Szenthe, *Material culture patterning as the source of the Avar power network, 8th century AD*, *Dissertationes Archaeologicae Ex Instituto Archaeologico Universitatis De Rolando Eötvös Nominatae Ser 3*, 2018, 291–314.

Szenthe 2021

G. Szenthe, "Edelmetallgegenstände als Quellen zu sozialen Prozessen der Spätawarenzeit (8.-9. Jahrhundert n. Chr.)", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72, 2021, 417-452.

Šmalcelj Novaković 2020

P. Šmalcelj Novaković, "In the North and South of the Khaganate – from Komarno to Croatia: A Scene from Late Antiquity on a Belt Set from Privlaka", u objavi, 1-18.

Šmalcelj Novaković 2022

P. Šmalcelj Novaković, *Tri avarodobne mikrozajednice u Srijemu*, neobjavljena doktorska disertacija, Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.

Takács 2015

M. Takács, "How long indeed was the ninth century AD in the Carpathian Basin and the adjacent territories? Conclusions of a conference", *Antaeus* 35-6, 2015, Budapest, 363-73.

Tóth 1985

E. H. Tóth, "Das Grab eines Awarenkhagans von Kunbábony", in: *Awaren in Europa: Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh.* (katalog izložbe / exhibition catalogue), Frankfurt am Main und Nürnberg, 1985, 20-24.

Vida & Pásztor 1996

T. Vida & A. Pásztor, "Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalász-Dunapart, Ungarn, Grab 696", in: F. Daim (ed.), *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten* (popratna monografija i katalog izložbe), Eisenstadt, 1996, 341-348.

Zábojník 1991

J. Zábojník, "Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats)", in: Z. Čilinská (ed.), *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*, Archeologický ústav SAV, Nitra, 1991, 219-321.